

prejeto: 1995-07-25

UDK: 34:340.130.56 Beneška republika
34:340.130.56(497.4 Koper)

PRAVO NA OBMOČJIH "TERRE" IN "MAR" PRIMERJAVA STATUTOV "TERRAFERME" IN STATUTOV KOPRA (15.-18. STOL.)

Leo TEDOLDI

asistent, Oddelek za zgodovino Univerze v Benetkah, IT-30124 Venezia, San Marco 2546

IZVLEČEK

Za kritiško presojo delovanja statutarne prava je poleg orisa njegovih okvirov in določitve njegovega političnega, institucionalnega in gospodarskega odseva v različnih delih "Terraferme" potrebna celovita interpretacija nekaterih posebnosti beneškega normativnega poseganja v dinamiko in odnose med osrednjo oblastjo in podrejenimi mesti. V tem članku bomo skušali izoblikovati iztočnice za primerjalni študij statutarne normativne sistemov.

Pričujoči sestavek je samo prvi previdni poskus določanja različnih ravni raziskave, preko katerih vodi zapletena pot "statutarne" prava pri oblikovanju in utrjevanju novoveške države, kakršna je bila beneška.

Težave v zvezi s študijem statutarne prava Beneške republike v zgodovinsko-družbeni luči nastopijo ob pomisli na pluralnost s problemi preobremenjenih "pravnih instrumentov" znotraj enotne državne vladavine. Slednji delujejo v vlogi družbenega nadzora, posrednika med osrednjo oblastjo in lokalnimi oblastmi, pravi oporišči suverenosti, kot oblast v rokah mestnih oligarhij proti njegovemu beneškemu vodilnemu sloju in poseganju v mestne statute.¹ Nesmiselno bi se bilo

1 Bibliografija na temo pravo/država je zelo obsežna. Kar zadeva Beneško republiko, naj zato opozorim na dela Gaetana Cozzija in na najnovejšo študijo N. Roulanda "Antropologia giuridica", Milano 1992. S teoretično-sociološkega vidika so še zmeraj tehtna razmišljanja N. Luhmanna, "La differenziazione del diritto", Bologna 1990, in kritike J. Habermasa, "Morale, Diritto, Politica", Torino 1992, posebno od str. 45 dalje. Pomembna so tudi dela V. Ferrarija, "Le funzioni del diritto", Roma-Bari 1989, G. Tarella "Storia della cultura giuridica moderna. Assolutismo e codificazione del diritto", Bologna 1976, predvsem predgovor, in "Cultura giuridica del diritto", Bologna 1988, istega avtorja. Glej še E. Garino "Il diritto civile" v "Storia della cultura veneta", 5/2, uredila G. Arnaldi in M. Pastore, Vicenza 1986: "... Kot je pravilno opozoril Aldo Mazzacane, razumevanje prava v Benetkah ni bilo usmerjeno v teo-

zadrževati ob različnih vprašanjih v zvezi s politično težo, ki sta jo imela kazensko pravo na eni strani in civilno na drugi,² ali ob različni tradiciji rimskega prava v statutih na območju Terraferme in v Dominiju v primerjavi z beneškimi statuti in s statuti na slovanskih ozemljih, čeprav ne gre spregledati nenehne politične dialektike, slučajne ali načrtovane, ki so jo vsebovale vse reforme od 15. do 17. stoletja. Kot opozarja Gaetano Cozzi v svojih študijah,³ odseva logika institucionalno in družbeno zakoreninjenega normativnega sistema nekdanjo komunalno avtonomijo in "pakt predanosti", t.j. zvestobo med gospodarskim in političnim slojem ali bolje, ločene institucionalne oblasti mest in prestolnice. Gre za odnos torej, za sodno dejanje oz. za sodno prakso med beneško oblastjo ter družbenimi in političnimi pridobitvami uveljavljenih statutarnih normativov Terraferme, ki zaradi nenehnega uveljavljanja nedotakljivosti in avtonomije podrejenih mest nikoli ni bil razrešen.⁴

Primerjava postane zanimiva, če kot protiutež temu stanju na območju Terraferme postavimo koprski statutarne normative. Že Lamberto Pansolli, za njim pa Gaetano Cozzi (še pred De Vergottinijem) sta izpostavila posebnosti pravnega položaja tega istrskega mesta skozi prizmo oblastniškega odnosa Benetk v primeru statutarnih koncesij.⁵ Iz tega se je izoblikovala podoba mesta, resda sicer tesno navezanega na Benetke, vendar s svojo lastno preteklostjo nenehnega iskanja pravne avtonomije, drugačne od tiste, ki je vladala v drugih istrskih krajih.

Koprski statut je bil še sredi novega veka sestavljen iz "štirih knjig" iz 15. stol., ki so, z ustreznimi spremembami, povzemale še starejše vire iz 13. stol.; leta 1668

retično produkcijo in raziskave 'konceptualnega posredništva', temveč v prakso 'proceduralnega ali institucionalnega dogajanja, ki izhaja neposredno iz političnega trenutka'."

- 2 Različni vlogi kazenskega in civilnega prava sta bili jasno opredeljeni že v številnih študijah R. Levyja in X. Rousseauxja, "Etat et justice pénale: un bilan historiographique et une rélecture", poročilo s kolokvija "Douze ans de recherche sur l'histoire du crime et de la justice criminelle. Hommage à Y. Castan", Pariz 11-12. januar 1991; glej tudi C. Povolo, "La conflittualità nobiliare in Italia nella seconda metà del Cinquecento. Il caso della Repubblica di Venezia, alcune ipotesi e possibili interpretazioni", v "Atti dell'Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti", knjiga CLI (1992-1993), str. 90-139.
- 3 Analiza zgodovinske rasti beneškega prava ni mogoča brez poglobljene vizije danes že klasičnega dela G. Cozzija "Repubblica di Venezia e stati italiani", Torino 1982, posebej glej četrto poglavje, "Fortuna, o sfortuna, del diritto veneto nel Settecento", str. 319-410.
- 4 Za kratke, a učinkovite sklepe o pravnem partikularizmu pod beneško oblastjo glej: C. Povolo, "Particolarismo istituzionale e pluralismo giuridico nella Repubblica di Venezia: Il Friuli e l'Istria nel 6-700", v "Acta Histriae III", 1993, str. 21-36. Tudi J. E. Law, "Verona and Venetian State in the Fifteenth Century", v "Bulletin of the Institute of Historical Research", LI, 1979.
- 5 Naj na kratko opozorim na nekatera dejstva: leta 1348 je bil Koper prikrajšan za "ius statuendi"; leta 1394 mu je dož Antonio Venier dovolil, da se upravlja kot vse druge "Terrae nostrae Istriae cum Statutis et ordinibus suis quos credendum et suos antecessores condidisse"; leta 1423 izide nova izdaja statuten v štirih knjigah, ki je ostala v veljavi do padca Republike.

se jim je pridružila še peta knjiga "Lettere, Ducali e Terminazioni". Čeprav je z vsebinskega vidika zaznati močna odstopanja, se v formalnem smislu uveljavljena shema ne oddaljuje od statutow na območju Terraferme. Predvsem pa ne predvideva "hierarhije virov", t.j. priznanja tradicije mestnega prava na območju Terraferme. Manjkal je tudi v 15. stol. tradicionalni uvodnik k redakcijam (izdajam) z imeni pravnikov, zadolženih za pripravo statutarnih izdaj, izpuščen pa je bil celo tisti del, ki je zadeval organigram in zaprisege ob prevzemanju institucionalnih dolžnosti, "Statuta Domini Potestatis", in je predstavljal institucionalno navézo vsakega mesta v Terrafermi na Benetke.⁶

Največji odklon, ki je bil vezan neposredno na beneško pravo, pa je najti v normativnem delu, ki zadeva kazensko pravo.⁷ Šele v drugi polovici 17. stol. je tudi v Veroni in Vidmu prišlo do enakega vključevanja beneškega prava v statutarne določila in sicer prav zahvaljujoč tistim lokalnim pravnikom, ki so bili najbolj prežeti s tradicijo rimskega prava. Istrsko mesto v kazenskem pravu tako ni moglo ohraniti tradicionalnih pravnih običajev, kar je bil znak, če je to sploh še bilo potrebno, najtesnejše odvisnosti od Benetk. To potrjujejo tudi poglavja XXXII, XLII, XLV iz prve in XXXVII. poglavje iz druge knjige, v katera je vnešen arbitrium podestata kot normativni vir, radikaliziran "v ustvarjanje enotnega normativnega sistema", ki bi nadomestil običajno pravo. Ta Pansollijeva teza,⁸ katere skrajnosti so bile že izpostavljene, ne upošteva v celoti pravne zavesti beneške države, še manj pa njena prizadevanja, da bi v Dominij razširila svojo 'arbitrarno' pravno kulturo in sicer ne kot sredstvo, temveč kot izraz in simbol tiste

6 "Statuta Iustinopolis metropolis Istrae", Venetiis, apud Franciscum Salerni et Joannes Cagnolini, 1668. O vidikih, ki zadevajo notranjo strukturo mestnih statutow na območju Terraferme, glej L. Tedoldi, "Il destino della norma. Autorità, potere e istituzione negli statuti di Brescia in età veneta (Secc. XV-XVIII)", diplomsko delo na Filozofski fakulteti Univerze v Benetkah, akademsko leto 1992-93, mentor G. Cozzi. O "hierarhiji virov", torej o prednosti pri uporabi sodnih virov s strani rektorjev in sodnikov v sodni praksi glej Cozzi, "La politica del diritto...", cit., od strani 91 dalje. "... Po predlogih v statutih Brescie naj bi hierarhija spoštovala sledeči red: 'statuta, ordinamenta, provisiones communis Brixiae'. Bolj zapletena je bila hierarhija v tekstu zaprisege, ki so jih morali izreči podestat in sodniki v Bergamu: 'Statuta Communis Bergomi et consuetudines, iura, leges et bonos mores, decreta, privilegia et concessionem concessa et concessas per Serenissimum Ducalem Nostrum Venetum'...". Statuti na območju Terraferme v 15. stol.: Padova 1420, Vicenza 1450, primer beneške Lombardije je drugačen, Brescia 1429 in 1473, Bergamo pa 1430, 1453 in 1491.

7 Statuta Iustinopolis, knjiga I, poglavje II, "Quid Civitas Iustinopolis et eius districtus in criminalibus regatur secundum statuta et ordines communis venetorum".

8 Pansolli, op. cit., str. 255. Navodila doža Antonia Veniera so konec 14. stol. kot sodni vir 'in civilibus e in criminalibus' predvidela 'discretio' koprškega podestata. O navodilih rektorjem, ki so bili poslani v Istro, glej B. Benussi "Commissioni dei Dogi ai Podestà veneti dell'Istria", "AMSI", 3 (1887), str. 3-20. Glej še G. M. Varanini, "Gli statuti delle città della Terraferma veneta nel Quattrocento", v G. Chittolini in D. Willoweit (urednika), "Statuti città e territori in Italia e Germania tra medioevo ed età moderna", Bologna 1991.

13)

O de habentibus possessiones sup flumensellus qd pvenit inde
in rubidas que sunt in tanta qnta durat sue possessiones
Cap. xxiij.

Sicut in ista terra tam curis qd et censibus habitatores iusti
habent possessiones in quas sup flumensella
pvenit et ex hoc hinc ad inde mensura propria iustitiam
in tantu qnta finet et duntaxat. Sed possessiones et tunc
etiam ac mensura omni fassigat. Igitur rubidas reg
camp. In iudiciis et hoc a iudice in arbitrio usq ad pan
tem hanc qnta et tunc censibus metentur p qnta ita in
voluntate. Sed pena sub censu pro quibus detractione et
quocumq fuerit contrarium. Et ad hoc tunc in iudice in
mensura quibus hinc possessiones sup flumensella et sup te
nent omni anno in qnta qnta durat et possessiones obla
nitas pda sub dca pena. Et qnta pda et uocatur et re
nabit de credencia. habet et metentur pen. si p quis
accusatione in iudice agitur. Sed p iudice et ad de
fensum et in iudice tunc mensura sup iudice. Si et tunc in iudice
sed alique pda sup ipm flumensella et ex dca tunc officia
cosse pulesse et puctus apud mensura et sup iudice. Sed
tunc p aqua possit hinc cursu sua de etia pda tunc
tunc mensura tenent sup iudice de pulesse et tunc pda
tunc et pda in iudice usam qnta tunc et tunc
et defensibus et in iudice pda. Ac et tunc mensura
pda et tunc. Qnta et tunc. Penae et tunc q
tunc tunc apud tunc et tunc.

O de supstine in iudice Cap. xxiij.

Sicut in ista terra et ordinam qd supstine in iudice qui p tpe et
vigilare et pda debeat cu omni sollicitudine ad
vias publicas et regales et plateas et in iudice
utranq. curandis et acat. faciendas et curandis. Iustis qnta
cur nce. Et qd fassigat habentes curia sup ipas vias curant
et metentur ut expediret et ei melius videbit ad decorem
curatatis. Sed pda supstine omni pda tenent desup
stine ad apud faciendu. Inq usq ad tunc et tunc p qua
tunc usq ad collana fontane. In iudice melis videbit. Sed

oligarhije, ki se je tako zelo istovetila z državo. Ne gre pozabiti, da v mestih Terraferme 'arbitrium' podestatovih razsodb nikoli ni zaživel, medtem ko so ga po Cozzijevih trditvah v manjših središčih sprejeli (samo v Veroni je bil podestatov 'arbitrium' kot zakon leta 1450 vključen v kazenske statute). Pri proučevanju prakse 'iudicandi' bi veljalo več pozornosti in študija posvetiti navodilom, ki jih vsebujejo "Commissioni" (napotki), namenjeni rektorjem, ki so jih pošiljali v Koper. Za razliko od drugih mest, kot je bil Piran, denimo, kjer so lokalnim pravnikom dovolili vsaj omejeno sodelovanje na področju pravosodja tudi v primerih kazenskega prava, je bil koprski podestat edini sodnik; ob svojem imenovanju za mestnega glavarja pa je prejel navodila, kakšna naj bo njegova politika pri upravljanju mesta. Bolj kot za samo uvajanje zakonske materije so namreč Benetke skrebele za politično strategijo prava v smislu stalnega uveljavljanja proceduralne prakse.⁹

Pri ponovnem proučevanju koprskih statutow je kaj lahko ugotoviti, da vsebuje peta knjiga (Lettere, Ducali, Terminazioni) sistemizacijo, poskus celostne ureditve starega normativnega sistema, česar na območju Terraferme, razen v Padovi, ni najti. V Bresci, Veroni in Vicenzi je v statute sicer vnesen zbir beneških uredb, največkrat brez pravega reda (na primer 'Quaedam Litterae Ducales' v veronskih statutih iz leta 1582: 'Privilegia Magnificae Civitatis Veronae, Partes et Decreta quaedam illustrissimi Domini Venetiarum tam civiles quam criminales'), predvsem pa nevsiljivo, kot dodatek zvezku statutow. Če na eni strani obstajajo eno pravo, eno ozemlje in torej politično-upravne meje, pa po drugi strani Koper in njegovo pravo ponovno odkrjeta svojo sodno in administrativno bit v usklajenosti z normativno in prisilno dejavnostjo Benetk. Še več, položaj istrskega mesta se tako še naprej razlikuje od vseh drugih v regiji.¹⁰

Seveda vsebuje tudi koprsko pravo nekaj posebnosti in zagotovo odseva določeno pravno nasledstvo. Ob urejanju knjižne izdaje statuta¹¹ je Margetić opozoril na dobro poznavanje rimskega prava, s katerim so se ponašali istrski pravniki, saj so bila z njim prežeta posamezna poglavja statuta, in na normativne razlike: glede varovanja posesti, zaščitene s skrajšano proceduro, drugačno od običajnega civilnega postopka, glede odsotnosti uredb v zvezi s služinčadjo, ki jih je koprsko

9 Pomembna navodila v zvezi s pravno težo in usmeritvijo rektorskih navodil vsebuje delo R. Marina, "L'istituzione del Magistrato di Capodistria nel 1584. Una riforma politica e giudiziaria nell'Istria Veneta", diplomsko delo na Filozofski fakulteti Univerze v Trstu, akademsko leto 1992-1993, mentor Giuseppe Trebbi, od str. 47 dalje. Kar pa zadeva Terrafermo, ni mogoče mimo G. Cozzija in njegovega dela "La politica del diritto, cit., str. 97-98.

10 P. A. Quarantotti Gambini je v svojem delu "I Nobili di Rovigno e delle altre città istriane", Deputazione Storia Patria per le Venezie, Biblioteca dell'Archivio Veneto, vol. III, Venezia 1968, str. 17 in 18, zapisal: 'Vsi privilegiji rovinjskih plemičev so izhajali izključno iz rasti njihovih mestnih ustanov, medtem ko se ima Koper za svojo komunalno ureditev in privilegije zahvaliti ustvarjalnemu, vzgojnemu in strpnemu posredovanju zunanje sile.

11 L. Margetić (uredil), "Lo statuto del Comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668", Koper-Rovinj, 1993.

pravo vsebovalo. Iz vsega tega se je izoblikovala struktura s svojo lastno vitalnostjo, čeprav okorelo zaradi zunanjega političnega pritiska, ki ni dopuščal družbenega odseva v lokalnih statutarjih normah.

Šlo je torej za dvojni odnos med območjema 'terre' in 'mar': normativna določila in politična učinkovitost se v oblastni dejavnosti Benetk prepletata, zunaj prestolnice pa se ob vladnih odločitvah ponovno izoblikujeta v igro dežel: na območju Terraferme ohranjajo normativne uredbe določen razkol, odklon sodne dejavnosti, čeprav se znotraj sistema priznava nadzor Benetk, 'salvo semper arbitrio Dominationis nostrae addendi, minuendi, corrigendi'¹² - ob čemer je navajanje na dela Gaetana Cozzija¹³ povsem samoumevno. V Kopru, ki je postal edino pristojno institucionalno središče za celotno regijo (z zakonom z dne 5. avgusta 1584 so postali podestat in novi svetniki, ki jih je tja pošiljala beneška oblast, tudi vrhovni sodniki za pritožbe za celotni polotok, kot je opozoril Rolan Marino), je beneška vlada prevzela pravno kontinuiteto mesta in si jo prisvojila. Zgodovinske iztočnice dveh geografskih duš Dominija so seveda različne in razvejane, vendar tega dualizma ni mogoče v celoti razložiti s komunalno in cesarsko tradicijo tega istrskega mesta prej in s patriarhalno kasneje. Zaradi institucionalne rasti istrske prestolnice, ki je postala v 17. stol. središče sodne uprave, so bile Benetke prisiljene vzpostaviti bolj toge odnose, obenem pa dopustiti določeno dialektiko stikov s slojem pravnikov, ki so, sodelujoč z beneškim rektorjem pri hierarhičnem prestrukturiranju istrske regije, s slabljenjem ohranjali stare institucionalne sisteme, tedaj že potrebne integrativne zakonodaje. Zaradi težkega družbenega bremena, ki ga je Koper prevzel s svojo novo vlogo, prevelika institucionalna zaprtost mestnih statufov seveda ni bila mogoča. In verjetno so bili prav to razlogi, da je rektor Valerio da Riva, kot piše Claudio Povoło, leta 1683 izdal knjigo "Leggi, decreti e terminazioni del Serenissimo Maggio Consiglio dell'Ecc. Pregadi, dell'Ecc. Consiglio dei Dieci e dei pubblici rappresentanti con la pubblica approvazione concernenti il buon governo dell'Istria".

12. Ista formula se pojavi tudi v mestnih statutih na območju Terraferme. Glej G. Cozzi, "La politica del diritto", cit., str. 85. Za primer, kako so to formulo uporabljali v doževskih odlokih v Kopru, glej Margetić, op. cit. str. 134, "Ducale di Francesco Foscari del 1452".

13. Cozzi, "La politica del diritto...", cit., str. 85-86 in opomba 10.